

تأثیر نقش‌های والدینی بر تعالی خانواده از منظر اسلام

سمیه مرادی کشک‌آبادی^۱، مریم معروفخانی^۲

استاد راهنما: ساره شیخی^۳

چکیده

خانواده متعالی نهادی است که همه اعضای آن با یاری یکدیگر به سمت کمال و عبودیت الهی حرکت می‌کنند. در این اجتماع کوچک علاوه بر اینکه همسران نسبت به یکدیگر تعهداتی دارند، والدین نیز در قبال فرزندان وظایفی برعهده می‌گیرند که با همکاری و وحدت می‌توانند آنها را به مرتبه بالاتری از معنویت برسانند. مقاله حاضر با هدف تبیین تأثیر نقش‌های والدینی بر تعالی خانواده در اسلام با روش توصیفی-تبیینی با استفاده از منابع نقلی-و حیانی به رشته تحریر درآمده است. از مجموع مطالب گردآوری شده این نتیجه به دست آمده که خانواده مهم‌ترین کانون برای شکل‌گیری شخصیت انسان است و پدر و مادر به عنوان عناصر مهم خانواده مسئولیت فرزندپروری را به عهده می‌گیرند. در صورتی که والدین بتوانند با همدلی در اموری مانند مراقبت، تربیت، حمایت و نظارت فرزندشان موفق عمل کنند، فرزند در مسیر عبودیت قرار گرفته و امید است به عنوان انسان کامل فرد مفیدی برای خانواده و جامعه شود.

واژگان کلیدی: تعالی خانواده، خانواده متعالی، نقش‌های والدین.

^۱. طلبه سطح ۲، حوزه علمیه کوثر قزوین.

^۲. دانش‌آموخته سطح ۲، حوزه علمیه کوثر قزوین

^۳. استاد و معاون پژوهش حوزه علمیه کوثر قزوین، ۰۹۱۲۳۸۱۶۷۴۴، nazanin.fatima@yahoo.com

مقدمه

خانواده متعالی نهادی است که اعضای آن با روابط مناسب وظایف خود را در قبال یکدیگر به شکل صحیح و کامل برای رسیدن به رضایت و قرب خداوند انجام می‌دهند. متأسفانه در شرایط کنونی جامعه آمار طلاق و مجرد زیستی بالا رفته و یا جوانان میلی به ازدواج و تشکیل خانواده ندارند. همچنین هجوم فرهنگ‌های غربی و ضد ارزشی در اخلاق و رفتار فرزندان ما اثر منفی گذاشته که گام نهادن در جهت رسیدن به تعالی خانواده را با مشکل مواجه کرده است. از آنجا که سعادت و شقاوت انسان بستگی به محیط خانوادگی و تربیت او دارد، پس بررسی نقش‌های والدین و چگونگی ایفای آنها از اهمیت زیادی برخوردار است. اسلام نیز به عنوان کامل‌ترین دین الهی مجموعه‌ای از آثار و کارکردهای تشکیل خانواده، فرزندپروری و رشد معنوی اعضای خانواده را در قالب آیات و روایات بیان نموده است. حال این سؤال مطرح می‌شود که والدین چه نقش‌ها و مسئولیت‌هایی را باید در قبال فرزند به عهده بگیرند و چگونه آنها را ایفا بکنند تا او بتواند در مسیر تعالی قرار بگیرد؟

بحث تعالی خانواده از مهمترین مسائل مورد تأکید دین اسلام، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و معصومین علیهم السلام در حوزه اعتقادی اخلاقی و رفتاری اعضای خانواده است.

پژوهش‌هایی که قبلاً در این زمینه انجام شده عبارتند از:

۱. کتاب «تربیت اخلاقی جوان» اثر لیلا نقوی؛ در این کتاب نویسنده ابتدا به رابطه تربیت و اخلاق پرداخته، خصوصیات دوره جوانی را با استفاده از روایات معصومین علیهم السلام توضیح داده، همچنین مباحثی در مورد عوامل و موانع تربیت اخلاقی را بیان کرده که از آن موانع می‌توان آسیب‌های وراثتی، محیطی و تغذیه را نام برد. در فصل آخر این کتاب نیز روش‌های تربیت اخلاقی مانند محاسبه، مراقبه، نصیحت و تقوا پیشه کردن مطرح شده است.

۲. کتاب «خانواده در اسلام» نوشته حسین بستان (نجفی)؛ در این اثر مباحث مختلفی در مورد خانواده وجود دارد و یک منبع کامل و جامعی به شمار می‌آید که ابتدا درباره خانواده و کارکردهای آن توضیح داده، آداب و سنن ازدواج مثل خواستگاری، عروسی، مهریه و حقوق متقابل اعضای خانواده را بیان کرده و در نهایت راهکارهایی را برای تحکیم خانواده با استفاده از متون فقهی و روایی تشریح کرده است.

۳. کتاب «خانواده متعالی در اسلام» به نویسندگی زینب عباسی؛ نویسنده در قسمت ابتدایی کتاب مفاهیم تعالی و خانواده متعالی را مطرح کرده، در فصل دوم ویژگی‌های این نوع خانواده در آموزه‌های اسلامی را بیان کرده و در فصل سوم آن راه‌های رسیدن به داشتن خانواده متعالی را با تکیه بر آیات و روایات توضیح داده است.

۴. مقاله «بررسی نقش والدین در تربیت عاطفی کودک با بهره‌گیری از سیره امام رضا (ع)» نوشته صدرالدین شریعتی و فاطمه صحرایی؛ صاحب اثر در این نوشتار ضرورت تربیت عاطفی فرزند در خانواده را به عنوان وظیفه والدین ذکر کرده است. علاوه بر آن عواملی مثل همتایی همسران در باورهای دینی، از خود دانستن فرزند، ابراز محبت، همدلی و نظارت والدین نسبت به فرزند را مؤثر در تربیت عاطفی دانسته است.

۵. کتاب «خانواده قرآنی (ویژگی‌ها و وظایف آن)»؛ به نویسندگی عیسی عیسی‌زاده؛ مباحث این کتاب گسترده بوده و شامل توضیحاتی راجع به جایگاه و ارزش خانواده، وظایف متقابل همسران و مسئولیت‌های والدین نسبت به فرزندان است.

۶. مقاله «تأثیر روابط سالم بر تربیت دینی فرزندان» اثر زهرا و خدیجه ضیایی؛ نویسندگان در ابتدای این مقاله مفاهیم ارتباط و تربیت دینی را توضیح داده، سپس مواردی مانند سن فرزند، زمان و مکان زندگی و آزادی او را در تربیت دینی مؤثر دانسته‌اند.

۷. کتاب «احیای نقش‌های والدینی در چهل حدیث فاطمی» به نویسندگی مهری سوزی؛ نویسنده در این کتاب چهل حدیث از بانوی مکرم اسلام فاطمه (ع) را ذکر کرده و نکات تعلیم و تربیتی فرزند در خانواده متعالی را بر طبق آن احادیث مطرح نموده است.

۸. کتاب «خانواده متعالی» از ولایت‌الله درویشی؛ صاحب اثر در این کتاب ابتدا مراحل تشکیل خانواده مثل خواستگاری و نامزدی را مطرح کرده، سپس معیارهایی را بیان کرده که به ازدواج موفق ختم می‌شود. در نهایت نیز راهکارهایی برای بهبود روابط زناشویی، تولد فرزند و رشد او را توضیح داده است.

این نوشتار به بررسی نقش‌های والدین و بررسی تأثیر آنها بر تعالی فرزندان با صرف‌نظر از مواردی مانند محیط و وراثت، با استفاده از منابع مکتوب قرآنی و روایی با رویکرد توصیفی-تبیینی پرداخته است.

مفهوم شناسی

۱. مفهوم نقش

نقش: در لغت به معنای نشان و اثر گذاشتن روی زمین است. از نظر جامعه‌شناسان باید ابتدا پایگاه تعریف شود تا بر اساس آن بتوان به تعریف نقش پرداخت. پایگاه به موقعیت و جایگاهی گفته می‌شود که فرد در یک گروه احراز می‌کند و نقش رفتارهایی را می‌گویند که از فرد به مناسبت احراز یک پایگاه معین اجتماعی انتظار می‌رود.^۱

برای نمونه زن و مرد در جایگاه همسری و والدینی دو نوع نقش دارند. مرد در جایگاه پدری نقش حمایتی و مدیریتی را ایفا می‌کند و زن در نقش مادری مهر، محبت و فداکاری را برای فرزند به ارمغان می‌آورد.

همچنین نقش نوعی رفتار اجتماعی است که فرد بر اساس الگوهای اجتماعی و فرهنگی گروه انجام می‌دهد. نقش، تعیین‌کننده و نحوه پاسخ‌گویی به انتظارات دیگران است و بر طبق پایگاه اجتماعی معین تعریف می‌شود. در یک گروه اجتماعی مانند خانواده هر یک از اعضا ممکن است نقش‌های متفاوتی از قبیل نقش پدری، مادری، همسری، خواهر، برادری و یا فرزندی داشته باشند.^۲

همچنین نقش عبارت از انتظاراتی است که از یک فرد در یک گروه می‌رود.^۳

۲. تعالی

این کلمه در لغت از ریشه (ع، ل، و) به معنای بلندی^۴، بزرگوار شدن، بلند مرتبه شدن^۵، بالارفتن و مترادف با برتری، پیشرفت، ترقی و رفعت در نیکی‌هاست.

۱. کوئن، مبانی جامعه‌شناسی، مترجم: غلام عباس توسلی و رضا فاضلی، ص ۸۳

۲. بیرو، فرهنگ علوم اجتماعی، مترجم: باقر ساروخانی، ص ۳۷۷

۳. شکوهی، تعلیم و تربیت و مراحل آن، ص ۲.

۴. فراهیدی، العین، ج ۲، ص ۲۴۵

۵. فیومی، مصباح المنیر، ج ۲، ص ۴۲۸

۳. خانواده

خانواده یک واحد اجتماعی است مشتمل بر دو یا چند نفر که با هم زندگی می‌کنند و از طریق خون، ازدواج یا فرزندپروری به هم پیوند می‌خورند.^۱

۴. تأثیر

تأثیر از ریشه (أ، ث، ر) بوده و به معنای نشانه، باقی مانده شیء. به طور کلی اثر عبارتست از علامت و نشانه‌ای که از چیزی یا کسی باقی می‌ماند.^۲

اهمیت تربیت فرزند در اسلام

مهم‌ترین وظیفه والدین در قبال فرزند تربیت اوست. تربیت نسل شایسته یکی از اهداف زندگی انسان است و از اموری است که ضرورت و اهمیت پرداختن به موضوع تربیت فرزند را بیشتر روشن می‌سازد. تربیت به معنای پروریدن، پروراندن، پرورش دادن، ادب و اخلاق را به کسی یاد دادن است^۳ و در تعریف اصطلاحی بر پرورش دادن استعدادها، انسانی و فراهم کردن زمینه‌های رشد استعدادهای آدمی دلالت دارد.^۴ در آموزه‌های دینی بر اهمیت تربیت و آثار آن تأکید فراوان شده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد ضرورت تربیت فرزند فرمود:

«هر نوزادی بنابر فطرت الهی و توحید متولد می‌شود و این والدین او هستند که او را

یهودی، نصرانی یا مجوس می‌کنند.»^۵

۱. رنجبر، ستوده، مردم‌شناسی با تکیه بر فرهنگ مردم ایران، ص ۱۲۱

۲. قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۲۲

۳. عمید، فرهنگ لغت عمید، ص ۳۸۶.

۴. کیانی، تربیت نسل منتظر، ص ۲۶.

۵. مجلسی، بحارالانوار، ج ۶۱، ص ۱۸۶

اطلاعات صحیح را در اختیار فرزند قرار دهند. در صورتی که انتقال اطلاعات صحیح در کانون خانواده توسط والدین انجام گیرد، فرزند نیازی به یادگیری آن موارد توسط دوستان و فضای مجازی نخواهد داشت؛ در نتیجه نیاز جنسی او حفظ می‌شود تا در هنگام جوانی‌اش به وسیله ازدواج تأمین شود و به آرامش روحی روانی و جنسی برسد که این امر به خودی خود رابطه مستقیم و تأثیر گذاری بر رشد و تعالی انسان دارد.

نتیجه

محیط خانه به عنوان نخستین مکان برای زندگی افراد بشر در نظر گرفته شده است؛ از این رو باید به گونه‌ای باشد که آرامش در آن بماند تا همه اعضای خانواده به خصوص فرزندان به رشد جسمی، روحی و روانی مناسب برسند. هرچه کیفیت روابط اعضای خانواده بهتر باشد و افراد به مسئولیت‌های خود در برابر یکدیگر بهتر عمل کنند، خانواده و در نهایت جامعه کمتر دچار تزلزل و آسیب می‌شود.

اسلام به عنوان کامل‌ترین دین اهمیت ویژه‌ای به تعالی افراد در لوای تعالی خانواده قائل است و تربیت نسل شایسته را یکی از اهداف زندگی انسان می‌داند. در خانواده متعالی بینش توحیدی وجود دارد و همه افراد وظایف خود را در همه ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی بر اساس دستوراتی که دین اسلام در آیات و روایات معصومین علیهم‌السلام بیان کرده به شکل صحیح و کامل انجام می‌دهند و هدفشان رضایت و بندگی خداست. برای رسیدن به خانواده ایده‌آل و متعالی نقش والدین به شدت مورد توجه و مؤثر تلقی می‌شود. از مهم‌ترین نقش‌های والدین برای تربیت فرزند و تعالی او می‌توان به نقش‌های مراقبتی، تربیتی، حمایتی و نظارتی اشاره کرد.

در نقش مراقبتی حفظ حیات و سلامتی فرزندان بر عهده والدین گذاشته شده است. پدر و مادر از زمان شکل‌گیری نطفه و رشد او در شکم مادر وظیفه مراقبت از فرزند را به عهده می‌گیرند تا روزی که او به عنوان انسانی رشد یافته بتواند به صورت مستقل در جامعه حضور یابد.

در نقش تربیتی والدین به تعلیم امور معرفتی و اعتقادی، آداب و مناسک دینی، امور اخلاقی و تربیت عاطفی فرزندان می‌پردازند.

در نقش حمایتی، کمک والدین به فرزند در انتخاب همسر و تشکیل خانواده را می‌توان نهایت حمایت‌گری آنها دانست. به خصوص در زمانی که فرزند به همسر نیاز دارد ولی از نظر مالی ضعیف باشد، لازم است والدین او را کمک کنند. این کار علاوه بر احیای حقوق فرزند، گامی در جهت رسیدن وی به آرامش و تعالی است. مرحله دیگر حمایت مشارکت و مشورت میان والدین و فرزندان است، هرچه این مشارکت بیشتر باشد و رابطه صمیمانه در میان آنان برقرار شود، فرزند از وضعیت روحی و روانی بهتری برخوردار می‌شود.

در نقش نظارتی با اشاره به تکلیف الهی «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَاراً» والدین موظفند همزمان با تعلیم مسائل دینی و پالایش کردن محیط خانه از مسایل ضد ارزشی لازم است والدین بر رفتار عبادی، اخلاقی و جنسی فرزند نظارت داشته و زمینه انتقال اطلاعات صحیح در کانون خانواده توسط والدین را فراهم نمایند چرا که بی‌تجّهی به این امر سبب دریافت اطلاعات نادرست یا تغییر رفتار در فرزندان بیرون از محیط خانواده خواهد شد.

خانواده امام علی (علیه السلام) بهترین و کامل‌ترین الگوی عملی برای یک خانواده متعالی امروزی است که علاوه بر داشتن روابط خوب اعضای خانواده، ذکر و تسبیح خداوند در آن به طور پیوسته وجود داشته است و به صراحت آیات کریمه قرآن مجید هرگونه پلیدی و ناپاکی از اعضای این خانواده دور شده است.

منابع

* قرآن کریم

منابع فارسی

۱. بستان نجفی، حسین، **خانواده در اسلام**، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ چهارم، ۱۳۹۷؛
۲. بستان، حسین، دهقان‌نژاد، رضا، **زن در قرآن**، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ پنجم، ۱۴۰۱؛
۳. بیرو، آلن، **فرهنگ علوم اجتماعی**، مترجم: باقر ساروخانی، بی‌جا، انتشارات کیهان ۱۳۷۵؛

۴. ثابت، حافظ، **تربیت جنسی در اسلام**، بی‌جا: مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته، چاپ دوم، ۱۳۸۵؛
۵. جبّاری، فهیمه؛ حمیدی، ناصر؛ **ارتباط مؤثر، ارتباط موفق**، قم: انتشارات سایه‌گستر ۱۳۸۷؛
۶. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳؛
۷. سویزی، مهری، **احیای نقش‌های والدینی در چهل گفتار فاطمی**، تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، چاپ اول، ۱۳۸۹؛
۸. شعاری‌نژاد، علی‌اکبر، **روانشناسی رشد**، تهران: انتشارات اطلاعات، چاپ بیستم، بی‌تا؛
۹. عباسی، زینب، **خانواده متعالی در اسلام**، تهران: انتشارات آزمون یار پویا، ۱۴۰۱؛
۱۰. عیسی‌زاده، عیسی، **خانواده قرآنی**، قم: مرکز نشر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۹۰؛
۱۱. فرهادیان، رضا، **تربیت برتر، آنچه والدین و معلمان باید بدانند**، قم: بوستان کتاب، ۱۳۷۴؛
۱۲. کیانی، علی‌اصغر، **تربیت نسل منتظر**، قم: انتشارات خاکریز، چاپ اول، ۱۳۸۸؛
۱۳. معین، محمد، **فرهنگ فارسی معین**، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲ هـ.ش.
۱۴. ملکی‌راد، محمود، **نقش انتظار در تعالی خانواده**، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۸؛
۱۵. نجاتی، حسین، **نقش تربیتی پدر در خانواده**، بی‌جا: چاپار فرزندگان، چاپ اول، ۱۳۸۱؛
۱۶. نقوی، لیلا، **تربیت اخلاقی جوان**، بی‌جا: مرکز نشر هاجر (وابسته به مرکز مدیریت حوزه علمیه خواهران)، چاپ اول، ۱۳۹۶؛
۱۷. هدایت‌نیا، فرج‌الله، **الگوی رفتاری زن در خانواده و جامعه**، تهران: سازمان بسیج جامعه زنان کشور، انتشارات لشکر فرشتگان، چاپ سوم، ۱۳۹۶؛

منابع عربی

۱۸. بابویه، محمد بن علی، **الامالی**، قم: مؤسسه بعثت، ۱۴۱۷ هـ.ق.
۱۹. حرانی، ابن شعبه، **تحف العقول**، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۳ هـ.ق.
۲۰. فراهیدی، خلیل بن احمد، **العین**، قم: نشر هجرت، ۱۴۰۹ هـ.ق.
۲۱. فیومی، احمد بن محمد، **مصباح المنیر**، قم: نشر هجرت، ۱۴۱۴ هـ.ق.
۲۲. مجلسی، محمدباقر، **بحارالانوار**، بیروت: مؤسسه الوفاء، چاپ سوم، ۱۴۰۳ هـ.ق.
۲۳. نوری طبرسی، میرزا حسین، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، قم: مؤسسه آل البيت، بی.تا.

مقاله‌ها

۲۴. آقاجانی، نصرالله، «مشارکت‌پذیری اعضای خانواده»، مطالعات راهبردی زنان، شماره ۱۶، سال ۱۳۸۱ هـ.ش.
۲۵. پناهی، علی احمد، «فرزندان و نقش آموزشی- تربیتی والدین»، پژوهشنامه حکمت اهل بیت، دانشگاه اصفهان، دانشگده ادبیات و علوم انسانی، گروه معارف اسلامی، شماره ۱، سال اول: زمستان ۱۳۹۲، صفحات ۳۱ الی ۴۲
۲۶. شریعتی، صدرالدین؛ صحرایی، فاطمه؛ «بررسی نقش‌های والدین بر تربیت عاطفی کودک با بهره‌گیری از سیره امام رضا (ع)»، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی دانشگاه علامه طباطبائی، شماره ۳۸، سال دهم تابستان ۱۳۹۸ هـ.ش.
۲۷. ضیایی، زهرا؛ ضیایی، خدیجه؛ «تأثیر روابط سالم بر تربیت دینی فرزندان»، بی.جا، بی.تا.
۲۸. میری، مهوش؛ علم الهدی، جمیله؛ «نقش والدین و روش تربیتی آنان در تربیت دینی و اخلاقی فرزندان»، بی.جا، بی.تا.

مجله‌ها

۲۹. ابراهیمی قوام، صغری، «آموزش مهارت‌های اجتماعی»، مجله پیوند، ویژه نامه تابستان ۱۳۷۴ هـ.ش.

سایت‌ها

۳۰. سایت نور مگز
۳۱. سایت پرتال جامعه علوم انسانی
۳۲. سایت سید